

Ferdo Gestrin

TRGOVINA IN KMEČKI UPORI
NA SLOVENSKEM IN HRVATSKEM V XVI. STOLETJU

Referat na znanstvenem zborovanju ob štiristoletnici hrvatsko-slovenskega kmečkega upora v Stubičkih Toplicah 6. februarja 1973. Izšlo v hrvatskem prevodu v publikaciji Radovi 5 (Institut za hrvatsku povijest), Zagreb 1973, str. 193–204.

Slovenske in hrvatske dežele so bile v 16. stoletju močno gospodarsko povezane in vključene v trgovsko menjavo širšega ozemlja. Tej trgovski menjavi je dajala posebno pomembnost po Jadranu posredovana povezanost s sredozemskim prostorom na eni ter povezanost s podonavskim prostorom na drugi strani.¹ Poglavitna smer trgovine v omenjenih naših deželah je bila v tem času smer vzhod–zahod, ali bolje, smer, ki je povezovala zlasti ogrske in hrvatske dežele prek slovenskih dežel oziroma prek Jadranskega morja z Italijo in deli Sredozemlja.² Po dosedaj znanih podatkih je ta smer trgovine po naši oceni ob viških pritegovala do 80 % vse trgovine na velike razdalje v slovenskih in hrvatskih deželah. Izredno pomembna pa je bila tudi prehodna trgovina v obeh smereh med Italijo in Podonavjem. Središča te trgovine na velike razdalje in posredovalne trgovine med vzhodnimi in italijanskimi deželami so bili v takratnih slovenskih deželah Ptuj, Ljubljana, Beljak, Trst in Koper, a na Hrvatskem je šla ta vloga vsekakor Zagrebu, medtem ko je bila Reka večji del 16. stoletja v zastoju.³ Trgovci zgoraj omenjenih mest so bili v neposrednih zvezah z mesti v Italiji, z avstrijskimi nemškimi deželami ter celo z južnonemškimi ter ogrskimi deželami.⁴ V njih so že nastajali tako veliki trgovski kapitali, da so bili opazni tudi v širšem ozemlju. Posamezni nosilci tega kapitala

¹ Prim. J. Tadić, *Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlja u XVI. veku*, ZČ 19/20 (1965/66), str. 187 sl. Z. P. Pach, *The role of east-central Europe in international trade, 16th and 17th centuries*, *Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae* 70, Budapest 1970. H. Kellenbenz, *Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft*, *Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Bd 1, Graz 1971, str. 27 sl. O. Pickl, *Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert*, prav tam, str. 71 sl.

² O. Pickl, o. c., str. 73. F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 15. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965. Isti, *Le relazioni economiche tra le due sponde adriatiche dal quattrocento al seicento, v Recenti e antichi rapporti fra le due sponde dell'Adriatico*, Brindisi 1972.

³ F. Gestrin, *Trgovina*, o. c., str. 87 sl. Isti, *Mitninske knjige na Slovenskem v 16. in 17. stoletju*, Ljubljana 1972.

⁴ Prim. F. Tremel, *Der Frühkapitalismus in Innerösterreich*, Graz 1954. F. Gestrin, *Relazioni o. c.*, J. Zontar, *Villach und der Südosten, 900 Jahre Villach, 1960*. Isti, *Villach-Nürnberg und Südosten*, v 1. Jb. des Stadtmuseums, Villach 1964, str. 89 sl.

so v največjem zaletu zgodnjega kapitalizma v tem stoletju prehajali tudi na razna področja proizvodnje.

Blago te trgovine je v glavnem bilo podobno blagu takratne mednarodne trgovine. Povsem pa se je razlikovalo blago v prometu v eno smer od blaga v prometu v drugo smer trgovine. Na zahod so šli v velikih količinah kmetijski pridelki in proizvodi, zlasti živina, meso, kože, številne surovine in kovine, železni izdelki in posamezni proizvodi obrti. Proti vzhodu pa je trgovina posredovala sredozemske kmetijske proizvode, številne obrtne izdelke, levantinsko oziroma beneško blago in podobno.⁶

Turški vpadi in osvajanja v slovenskih in hrvatskih deželah na to smer trgovine niso bistveno negativno vplivali.⁶ Na Hrvatskem so jo začasno celo okrepili, ker se je v prvih desetletjih 16. stoletja trgovina zaradi turške nevarnosti prenašala iz smeri sever—jug v zahodno smer in je nekdanj mnogo bolj živahna trgovina iz zaledja v kvarnerska pristanišča upadala. S tem prenosom so se slovenske in hrvatske dežele s trgovino gospodarsko še bolj povezovale.⁷ Šele okoli srede 16. stoletja so začele počasi upadati iz različnih vzrokov tudi povezave in trgovina med ogrskimi ter hrvatskimi in slovenskimi deželami in dalje z Italijo, čeprav je ta smer trgovine še vedno ohranjala prvo mesto. Del nekdanjega prometa v tej smeri iz podonavskega prostora proti Italiji, zlasti s kožami, se je namreč začel preusmeriti po turškem ozemlju usmerjati proti Dubrovniku.⁸ Pozneje je v tem prometu z zaledjem imel veliko vlogo Split.⁹ Zaradi tega se je začel promet tudi v obratni smeri prenašati na te poti. Povečevanje starih prometno trgovinskih pristožbin od tridesetnine na mejah proti slovenskim deželam do zadnjih mitnin in carin v habsburški posesti proti Italiji, a tudi uvajanje cele vrste novih davkov zaradi ciljev vladarjeve fiskalne politike in koristi deželnih stanov ter fevdalcev, pri tem premiku trgovine nista bila brez pomena.¹⁰ (Zato so se kmetje v uporabi leta 1573 bili tudi proti zaprekam kmečki trgovini med hrvatsko mejo in morjem.) V zadnjih desetletjih tega stoletja pa je začel na hrvatskem ozemlju zopet počasi rasti pomen trgovinskih smeri proti kvarnerskim pristaniščem. Vsekakor moremo po okoli 1570. zaznamovati nekoliko večje premike prometa od smeri vzhod—zahod. Toda poudariti je treba, da se s temi spremembami in premiki poti ter trgovine niso prekinjale gospodarske,

⁶ Prim. A. Saporì, *I beni del commercio internazionale. Studi di storia economica (secoli XIII—XV)*, Firenze 1955, str. 535 sl. F. Tremel, *Das Handelsbuch des Judenburger Kaufmannes Clemens Körbler*, Graz 1960, F. Gestrin, *Trgovina o. c.*, pogl. 5, str. 148 sl. O. Pickl, *Das älteste Geschäftsbuch*, Graz 1966, F. Gestrin, *Mitninske knjige*, o. c., str. 49 sl.

⁷ O. Pickl, *Die Auswirkungen*, o. c., str. 71 sl.

⁸ R. Bičanić, *Začeci kapitalističkih odnosa u hrvatsko-slovenskoj seljačkoj buni godine 1573*, MHK 6, Zagreb 1952, str. 15 sl. Isti, *Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske, Rijeka*, zbornik MH, Zagreb 1953, F. Gestrin, *Trgovina*, o. c., str. 115 sl.

⁹ Prim. AS, S. a. F 281 f 1385—1539 sept. 15; prav tam F 207 — 1544 marec 15, prav tam f 785 — 1544 april 28. O. Pickl, *Die Auswirkungen*, o. c., str. 93 sl., 114.

¹⁰ G. Novak, *Split u svjetskom prometu, 1921*, str. 86 sl. Isti, *Povijest Splita II*, Zagreb 1961, str. 146.

¹¹ O. Pickl, *Die Auswirkungen*, o. c., str. 114. Prim. F. Gestrin, *ocena v ZČ XXV (1971)*, str. 308. Za tridesetnino glej O. Pickl, *Der »Dreissigst im Windischlande. Organisation und Ertrag des ungarischen Aussenhandelszollens in Oberslawonien im 16. Jahrhundert*, ZHVSt. Sonderband 18 (1971), str. 157 sl. I. Kampuš, *Prilog priznavanju tridesetnine u XVI. st. HZ 19—20 (1966/67)*, str. 195.

trgovske in druge povezave med slovenskimi in hrvatskimi deželami. Kolikor so jih ti premiki prometno trgovskih poti res slabili, pa sta jih na drugi strani in na svoj način krepili nastajanje in organizacija vojaške obrambe proti Turkom in Vojna krajina, ki se uveljavlja tudi kot gospodarski dejavnik. Čim bolj gremo h koncu stoletja, tem bolj je rasla njuna vloga, zlasti vloga Vojne krajine kot pospeševalnega momenta za krepitev blagovno-denarnih odnosov na Hrvatskem in deloma tudi za krepitev povezav med slovenskimi in hrvatskimi deželami.

V zvezi s pomenom in vlogo tako orisane trgovine so se v stoletju velikih kmečkih uporov na Slovenskem in Hrvatskem že močnejše uveljavili elementi kapitalizma v trgovini ter so se ob sorazmernem porastu proizvodnih sil in povečani družbeni delitvi dela vedno bolj poglobljali in utrjevali blagovno-denarni odnosi v celotni fevdalni družbi. Tudi prodor blagovno-denarnih odnosov v zemljiško gospodarstvo je bil že v času prve stopnje komercializacije gospodarstva tako močan — a postajal je tem močnejši, čim bolj gremo proti koncu 16. stoletja — da so ti odnosi odločujoče vplivali na razmere znotraj zemljiškega gospodarstva. To pa je v obravnavanem času v slovenskih in hrvatskih deželah padalo v prvo večjo krizo.¹¹

Na eni strani se vse to kaže v spreminjanju oblik fevdalne rente in strukture zemljiškega gospodarstva, ki jim moremo slediti vzporedno s prizadevanji fevdalcev, da se izvlečejo iz krize zemljiškega gospodarstva. Na drugi strani pa se kaže, srednjeveškemu pojmovanju o družbeni delitvi dela navkljub, v vedno večjem uveljavljanju t. i. podeželske trgovine, v vključevanju fevdalcev in podložnikov v trgovino in kupčevanje. Hkrati s tem so vedno bolj rasla nasprotja med mestom in vasjo, naraščal pa je tudi splet nasprotij okoli kmečke trgovine same. Vsekakor je podeželska trgovina zlasti pa kmečka trgovina odločujoče vplivala na zaostritev razrednih nasprotij in seveda tudi na njihov vrhunec v tem času — na kmečke upore.¹²

Podložnik je posegel v zamenjavo in nato v trgovino že zgodaj v fevdalni dobi. Na široko — kot razred — pa se je vključil v blagovno-denarne odnose z uveljavitvijo denarnih dajatev. Z njimi si je proces komercializacije na široko odprl vrata v zemljiško gospodarstvo in v fevdalne odnose. Pri tem je imela poleg presežkov kmetijskih proizvodov in izdelkov domače obrti od vsega začetka važno vlogo trgovina s soljo, zlasti z morsko soljo, ki so jo na naših tleh obvladali kmečki kupčevalci. Za krize zemljiškega gospodarstva in za velikih kmečkih uporov pa se je podeželje, so se fevdalci in kmetje — eni, v povezavi s povečanim pritiskom na kmeta, da bi se izvlekli iz krize, drugi, da bi zmogli povečana bremena — v še večjem obsegu usmerjali v trgovino.

¹¹ Prim. B. Grafenauer, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944. Isti, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962. J. V. Bromlej, Krestjanskoje vosstanie 1573 goda v Horvatii, Moskva 1959. J. Adamček, Seljačka buna 1573, 1969. F. Gestrin, Gospodarstvo in družba na Slovenskem, ZC 16 (1962), str. 5 sl.

¹² F. Gestrin, Gospodarske osnove razrednih bojev na Slovenskem konec XV. in v XVI. stoletju, JIC (1962), str. 33 sl. Isti, Kmečka trgovina kot ozadje kmečkih uporov, Situla (1973), str. 45 sl.

Nas tu posebej zanima kmečka trgovina. Le-ta je v obravnavanem obdobju zaobjela vse slovenske in hrvatske dežele, čeprav njen delež res ni bil v vseh deželah enak in prav tako tudi ne vloga kmečke trgovine.¹³ Večdar so bile, ne glede na te razlike, slovenske in hrvatske dežele v tem času tudi s kmečko trgovino medsebojno močno povezane. Kmečka trgovina je segala daleč proti ogrskim deželam, proti Italiji in habsburškim nemškimi pokrajinam. Slovenski kmetje so pri teh povezavah pogosto, morda lahko rečemo, v največji meri opravljali tudi posredniško nalogo. Po svojih smereh se je tudi kmečka trgovina v veliki meri prilagajala splošnim trgovskim smerem na Slovenskem in Hrvatskem. Poglavitna smer ji je bila smer vzhod—zahod, linija od hrvatskih in ogrskih dežel proti morju in Italiji ter nazaj v obratni smeri. Prav tako je kmečka trgovina — kakor poklicna meščanska — pošiljala v eno smer blago ene vrste, v drugo smer pa blago druge vrste.¹⁴

S kmečko trgovino so se ukvarjali vsi sloji podložniškega razreda. Vanjo so posegali imetniki celih in manjših kmetij pa tudi kajzarji in osebenjki ter vaški obrtniki, čeprav je bila, seveda, njihova udeležba v kmečki trgovini zelo različna. Bili so posamezniki na podeželju, ne glede na družbeno pripadnost in gospodarski položaj znotraj podložniškega razreda, ki so se s kmečko trgovino ukvarjali precej redno, drugi pa so se odpravljali na pot le občasno.¹⁵ Vsekakor je moral podložnik — če ne drugje pa na najbližjem mestnem trgu — prodati na leto toliko blaga, svojega ali tujega izvora, da je dobil potrebna denarna sredstva za plačilo fevdalnih in drugih, zlasti državnih bremen in obveznosti, ki jih je bil dolžan plačevati v denarju. Ali pa si je moral denar prislužiti z razno nekmetijsko dejavnostjo (z domačo obrtjo, v prometu, fužinarstvu ali rudarstvu in celo z dnino). Niso bili redki slovenski in hrvatski podložniki, ki so v svoja kupčijska pota zajeli vse slovensko oziroma hrvatsko ozemlje. Posegali so s svojo trgovino iz globokega zaledja vse do morja, na beneško ozemlje v Istri, do kvarnerskih pristanišč, kamor sta jih pritegovala zlasti sol in vino. Posegli so celo v Furlanijo na eni ter ogrske dežele na drugi strani.¹⁶ Povezava slovenskih dežel s hrvatskimi v okviru kmečke trgovine je bila sploh zelo pomembna. Šele če upoštevamo povezanost slovenskih dežel in povezanost le-teh s hrvatskimi pokrajinami v okvirih kmečke trgovine, lahko v celoti dojamemo uspehe upornih kmetov v povezovanju v kmečko zvezo in v boju proti fevdalcem, ki sta zajela v največjih uporih tega časa velike dele slovenskega oziroma hrvatsko-slovenskega ozemlja in njenega podeželskega, podložniškega prebivalstva.

Okvire, v katerih se je gibala kmečka trgovina, so postavljali tedaj uveljavljeni blagovno-denarni odnosi in dosežena stopnja procesa ko-

¹³ B. Grafenauer, Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja, Kronika 19 (1971), str. 129 sl., 133. F. Gestrin, Kmečka trgovina, o. c., str. Glej J. V. Bromlej, J. Adamček.

¹⁴ Prim. F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., str. 49 sl.

¹⁵ Mitninske knjige nam dajejo za to vprašanje precej jasne podatke. J. Zontar, Drobec registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544, Kronika 16 (1968), str. 32 sl. F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., zlasti str. 101 sl. in 273 sl.

¹⁶ F. Gestrin, o. c., str. 59. AS, Vic. a. F I/73 — 1586 april 16.

mercilizacije na zemljiškem gospodstvu. Toda v trgovino so podložnika potiskale tudi sorazmerno majhne kmetije, potrebe življenja nasploh in od časa krize zemljiškega gospodstva tudi fevdalni pritisk. Materialne osnove za trgovino pa so jim v tem obdobju v manjši meri povečevali napor za izboljšanje kmetijske proizvodnje, zlasti pa močno vključevanje v nekmetijsko dejavnost. Kmetje so na Slovenskem in deloma tudi na Hrvaškem posegali kot dopolnilo svojemu gospodarstvu zlasti v domačo obrt in v promet, kjer so tovorili blago za različne koristnike. Udeležba v teh dejavnostih je prinašala podložnikom pomemben del dohodkov, ki so jih lahko deloma vložili tudi v svoje trgovsko kupčevanje. Možnost za zaslužek pa je predvsem slovenskim podložnikom dajala tudi vključevanje v dejavnosti, ki so bile povezane z rudarstvom in fužinarstvom (drvarjenje, oglarjenje itd.).

Podložniki so sprva trgovali zgolj s svojimi pridelki in izdelki domače obrti, so pa, deloma že prej, kot npr. na Slovenskem, deloma pa zlasti v obravnavanem času, začeli tudi prekupčevati s pridelki drugih in posegati celo v trgovino z blagom poklicne, meščanske trgovine. Tudi niso v tem času več trgovali samo z blagom manjše vrednosti, marveč tudi z dragim blagom.¹⁷ Zato je bil seznam blaga, s katerim so podložniki v tem obdobju trgovali, kar pester in od konca 15. stoletja dalje vedno obsežnejši. Kmetje so se za trgovanje povezovali tudi v grupe in celo nekake, če ne več, vsaj občasne družbe. Trgovali so drug za drugega in seveda tudi za fevdalce. Prav tako so številni kmetje tovorili blago plemičem, ki so jim ga bili dolžni tovoriti, in za plačilo vsem, ki so jih najeli.

O obsegu kmečke trgovine moremo za zdaj samo še približno govoriti. Toda že danes smo zelo blizu resnice, če trdim, da je bila kmečka trgovina po množini blaga vsaj tako velika, kakor je bila poklicna, meščanska trgovina, kolikor seveda ni bila še precej večja. Vsekakor je bila npr. na Slovenskem kmečka trgovina v prometu s primorskimi mesti po številu tovorov na prvem mestu. Naj to oceno z nekaterimi podatki podkrepimo. Samo soli so lahko kmečki kupčevalci v posameznih letih prepeljali iz mest slovenske Istre v zaledje, deloma tudi na hrvaško ozemlje, do 90.000 tovorov.¹⁸ Kje pa je bilo še drugo blago masovnega prometa, kakor npr. vino, tudi olje, ki so ga od tam pripeljali. V nasprotni smeri pa je šlo s kmečko trgovino prav toliko tovorov drugega blaga. Veliko je bilo dalje število glav živine, domačega in tujega izvora, ki je šla s posredovanjem podložnikov zlasti proti laškim deželam. Podatki govore, da so posamezni kmetje prodali na leto krдела

¹⁷ AS, Stan. a F 295 f 1 sl. — 1492 s. d.; F 207 — 1516 dec. 17, f 416 — 1536 nov. 15, f 1101 — 1536 jun. 19; F 281 f 749 sl. — 1531 jan. 22; F 281 f 173 sl. — 1522 okt. 10; F 207 f 150 — 1523 nov. 5, f 785 sl. — 1544 april 28. AS, Vic. a F 1/74 — 1590 april. 28. Prim. številne odločbe o kmečki trgovini, policijske rede in prepovedi kmečke trgovine, dalje mitninske tarife in mitninske knjige. Glej S. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo (Gospodarsko-pravne podlage povesti o Martinu Krpanu), Kronika 10 (1962), str. 129 sl. in 11 (1963), str. 1. sl. J. Zontar, Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine, ZC 10—11 (1956/57), str. 32 sl. Isti, Drobec, o. c. F. Gestrin, Trgovina o. c. Isti, Mitninske knjige o. c.

¹⁸ F. Gestrin, Trgovina, o. c., str. 148 sl.

živine in po 500 do 1000 tovorov blaga.¹⁹ Vzemimo za ilustracijo obsega kmečke trgovine samo še domnevo: če bi vsak v kmečko zvezo in upor leta 1515 zajeti kmet na Slovenskem vnovčil letno samo štiri tovore svojega ali tujega blaga, kar bi bilo seveda malo, dobimo nad 300.000 tovorov letnega prometa v okvirih kmečke trgovine. Vedno novi sejmi in številni tabori, ki so nastajali na podeželju, so bili v tem času važne postojanke kmečke trgovine. V drugi polovici 16. stoletja, torej okoli časa hrvatsko-slovenskega upora moremo z vso gotovostjo govoriti tudi o trgovini hrvatskih kmetov iz Zagorja proti Reki. Proti koncu tega stoletja so tam trgovali v že kar velikem številu in od tam vozili zlasti vino in apuljsko sol.²⁰

Kmečka trgovina je seveda nihala iz leta v leto in so na nihanje nedvomno vplivali isti ali podobni vzroki kakor na nihanje poklicne, meščanske trgovine. Vendar se zdi, da glede letnega nihanja kmečke trgovine v primerjavi s poklicno, meščansko trgovino ne gre pretiravati. Kmet si je namreč hitreje in lažje pomagal prek posameznih težav, ki so nastopile proti njegovi trgovini. Pač pa je kmečka trgovina močno nihala po letnih dobah, vsekakor v skladu z vezanostjo podložnikov na poljska opravila.²¹ Toda pri vsem tem je važna zgolj ugotovitev, da je kmečka trgovina tekla nepretrgoma celo leto, čeprav seveda zdaj bolj zdaj manj. Prav tako lahko rečemo — trditev morda velja tudi za hrvatske dežele, čeprav vsekakor manj kakor za slovenske — da je kmečka trgovina v tem obdobju oziroma večji del tega obdobja rasla ne glede na to, da je podložnik zaradi fevdalnega pritiska izgubljal del presežkov svojih pridelkov.

Kmečka trgovina se je morala tako kakor poklicna, meščanska trgovina podrežati veljavnemu prometnemu in mitninskemu režimu. Ta pa je postal zaradi pritiska fiskalne politike deželnega kneza, pritiska fevdalcev in deželnih stanov na prometne pristojbine in kmečko trgovino, zaradi plačevanja dolžnih starih, pa tudi povišanih in novo uvedenih pristojbin, zaradi podrejanja režimu prisilnih poti in režimu poslovanjem mitninskih uradov za kmeta vedno bolj neznosen. Pri kmetu je naraščal odpor proti vsem tem novostim in njihovim nosilcem. Kmečki trgovini so bile mitnice, fevdalne in deželnoknežje, velika zapreka. Prav zaradi tega in vedno večjega pomena, ki ga je imela kmečka trgovina kot vir dohodkov za podložnike, so se ti zlasti v tem obdobju začeli vedno v večjem obsegu zatekati v tihotapstvo.²² Oblasti so bile proti njemu skoraj brez moči. Niso pomagale ne številne nove mitnice, ne sistem bolet, ne novi načini pobiranja mitnin, ne strožje nadzorstvo in tudi ne nagrade tistim, ki so tihotapce zajeli ali prijavili, ne posebni oboroženi mitninski hlapci, ki so jih začeli v tem stoletju postavljati na večjih in važnejših mitninskih postajah za varstvo trgovskemu prometu in za boj proti tihotapstvu. Prav tako niso pomagali

¹⁹ Prim. J. Žontar, *Nastanek, o. c.*, str. 39, 65, 99. J. Adamček, *Seljačka buna, o. c.*, str. 48 sl.

²⁰ F. Gestrin, *Mitninske knjige, o. c.*, str. 57 sl., 273 sl.

²¹ Prav tam, str. 60.

²² Prim. AS, Stan. a. F 207 — 1527 okt. ?, F 281 — 1528 okt. 21. AS, Vic. a. F I/72 — 1565 okt. 11, 1566 okt. 19, 1587 febr. 20. itd. Glej še F 288, 293/a in c, 294/a in c.

številni vladarjevi ukazi uradom in zemljiškim gospodom, naj preprečijo komori škodljivo tihotapsko dejavnost podložnikov. To obliko kupčevanja podložnikov je treba poudariti še toliko bolj, ker se je v tihotapstvo zatekajoči kmet izpostavljaval nevarnosti, da izgubi tovorjeno blago in plača visoke kazni. Z uvajanjem mitninskih hlapcev pa se je kmet izpostavljaval tudi spopadom z njimi; pri tem je seveda tekla kri, pri spopadih pa so bili tudi mrtvi.

S kmečko trgovino in njeno rastjo je naraščala postopoma tudi gospodarska moč vsaj dela, morda niti ne tako majhnega dela, kmečkega prebivalstva. Ta del pa je imel v kmečkih uporih tega časa že veliko vlogo. To se je videlo na zboru kmetov v Konjicah v vseslovenskem kmečkem uporu leta 1515. Leta 1573 pa so v hrvatsko-slovenskem uporu iz vrst tega dela podložnikov izšli mnogi uporniški voditelji in vodje.²³ Hkrati z rastjo kmečke trgovine in njenega pomena za podložniški razred pa se je večala v vsem tem obdobju tudi občutljivost podložnikov za vprašanja kmečke trgovine in vsega, kar je bilo v zvezi z njo. Od upora do upora se to tudi vse bolj jasno kaže.

Kmečka trgovina in z njo tako ali drugače povezana druga nekmetijska dejavnost podložnikov je bila torej zelo pomembna, pomembna v okviru splošnih gospodarsko-družbenih dogajanj tega časa v slovenskih in hrvatskih deželah pa tudi posebej za gospodarstvo kmeta samega. V okviru blagovno-denarnih odnosov je kmečka trgovina sprožala vedno večja nasprotja znotraj zemljiškega gospostva pa tudi v odnosih med mestom in vasjo ter je rušila do tedaj veljavna razmerja v fevdalni družbeni delitvi dela.²⁴ S tem pa je po svoje spodkopavala tudi temelje obstoječega družbenega reda. [Kmečka trgovina je pa po svoje delovala in vplivala tudi na gospodarsko povezovanje slovenskih in hrvatskih dežel, s čimer je povezovati tudi ozemeljsko razširjenost velikih kmečkih uporov tega časa.] Na drugi strani je prinašala podložniku ne ravno majhne vire dohodkov. Upravičeno trdimo, da brez dohodkov iz nekmetijskih dejavnosti in zlasti kmečke trgovine podložnik ob sorazmerno majhnih kmetijah, kakor jih poznamo na uporniškem ozemlju v slovenskih in hrvatskih deželah, ne bi zmogel povečanih fevdalnih in drugih bremen tega časa. Čim bolj je namreč kmet dobival sredstva tudi drugje, izven kmetijskega obrata, tem lažje je plemstvo povečevalo zahteve znotraj zemljiškega gospostva.

Razumljivo potemtakem, da fevdalci pri iskanju poti iz krize zemljiškega gospostva niso mogli mimo kmečke trgovine. Pri izvajanju svojega povečanega pritiska so jo morali v veliki meri upoštevati. To še toliko bolj, ker so od zadnjih desetletij 15. stoletja dalje tudi sami postajali vedno važnejši dejavnik znotraj podeželske trgovine. [V blagovno-denarne odnose niso stopali samo kot prodajalci presežkov zemljiških gospostev in kupci svojih potreb, temveč so posegali tudi v rudarstvo in fužinarstvo, šli so v denarne transakcije in posle, stopali v razne

²³ Fr. Rački Gradja za poviest hrvatsko-slovenačke seljačke bune g. 1573, Starine 2 (1875), str. 185 sl., 252, 255, 263, 274, 288, 298 idr. R. Bičanić, Začeci, o. c., str. 12 sl. J. Adamček, Seljačka buna, o. c., str. 121 sl.

²⁴ F. Gestrin, Gospodarske osnove, o. c., str. 35 sl.

špekulacije in si pridobivali dohodke tudi kot civilni in vojaški funkcionarji v deželno knežjih, državnih, in deželnih službah in upravi.]

Iz krize zemljiškega gospostva, ki je na Slovenskem nastopila prej kakor na Hrvaškem, so se fevdalci reševali v več smereh.²⁵ Na eni strani so se vračali na starejše za kmete vsekakor najmanj ugodne z nekdanjim pridvornim gospodarstvom vezane oblike fevdalnega izkoriščanja v zvezi z večanjem dominikalne zemlje, povečevanjem tlake na njej in podobno. Toda to nikakor ni bila prevladujoča smer, ki so jo uporabljali fevdalci pri iskanju poti iz krize. Treba je ugotoviti in poudariti, da ne na Slovenskem in niti na hrvaškem ozemlju, ki ga je zajel upor, razen v sorazmerno majhnem številu gospostev, ni prišlo v velikih obsegih do povečevanja dominikalne zemlje, ki bi jo poslej fevdalci obdelovali v lastni režiji z delovno silo podložnih kmetov v obliki tlake.²⁶ Na drugi strani so fevdalci spreminjali denarno rento v naturalno, poviševali stare davjate ali uvajali celo nove. Vendar tudi v tej smeri niso vsesplošno uspevali in so obstajale velike razlike po zemljiških gospostvih. Mnogo pomembnejšo, moremo reči poglavitno smer reševanja iz krize, je fevdalcem kazala dosežena stopnja blagovno-denarnih odnosov nasploh in v zemljiških gospostvih posebej. Važno vlogo je pri tem imela, kakor že rečeno, tudi kmečka trgovina.

Fevdalci so od svojih podložnikov zahtevali in izvajali pravico predkupa njihovih kmetijskih presežkov. Nalagali so jim, da so zanje opravljali razne trgovske posle. Silili so jih, da so zanje in za potrebe zemljiškega gospostva tovorili blago na razne, tudi zelo oddaljene trge ter ga prodajali po vnaprej določenih cenah ali pa so morali razlike sami poravnati. Zahtevali so, da so podložniki od njih kupovali razno pokvarjeno ali slabše blago, npr. vino, po običajnih, dnevnih cenah ter izvajali nad njimi še druge oblike prisile. Z eno besedo: podložnike so vključevali v trgovske posle zemljiškega gospostva in jim v zvezi s tem nalagali celo vrsto novih bremen in obveznosti. Fevdalci so skušali že od začetka krize zemljiškega gospostva tudi z raznimi drugimi ukrepi v čim večji meri uveljaviti monopol nad presežki kmetove proizvodnje in sami neposredno ali posredno nastopati z njimi na trgu.²⁷ Temu je služilo tudi delno vračanje na naturalne davjate, kolikor so jih fevdalci mogli uveljaviti. Na Hrvaškem so fevdalci skušali povečati naturalno rento zlasti z desetino, ki so jo po sredi 16. stoletja tudi nasilno prevzemali v zakup in njen dotedanji denarni iznos spreminjali v naturalno davjate, ki se je po vrednosti večkratno povečala.²⁸ Isti namen je v glavnem imelo tudi povečevanje tlake. Ta je v obravnavanem obdobju bolj služila za pridobivanje denarnih dohodkov v obliki odškodnine, torej za povečevanje denarne rente, ali pa za obvezno tovorjenje fevdalče-

²⁵ Prim. B. Grafenauer, J. V. Bromlej, J. Adamček, S. Vilfan, Lokalna zgodovina iz lokalne perspektive, Razprave 2 (Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega), Ljubljana 1971, str. 15 sl.

²⁶ Prim. S. Vilfan, o. c. P. Blaznik, Zemljiška gospostva v Ljubljani in okolici, Razprave 2, Ljubljana 1971, str. 73.

²⁷ Prim. B. Grafenauer, Kmečki upori, o. c. J. Adamček, Seljačka buna, o. c., str. 50 sl. F. Gestrin, Gospodarske osnove, o. c. in Kmečka trgovina, o. c.

²⁸ J. Adamček, Seljačka buna, o. c., str. 53 sl. 55.

vega blaga na trg, kakor pa za povečevanje delovne sile na zemlji gospoda.

Cilj vseh teh naporov fevdalcev, ki so si povečevali dohodke tudi še na druge načine, je bil jasen: poseči na trg s čim večjim delom presežkov kmečke proizvodnje na svojih zemljiških gospostvih in se s tem izvleči iz krize zemljiškega gospostva.

Fevdalci so na razne načine izkoriščali v svojo korist celo neposredno kmetovo vključevanje v trgovino. Pobiranje novih, nenavadnih mitnin na fevdalnih posestvih je bila precej pogosta oblika. Tako je tudi kmečka trgovina v času krize postajala vir fevdalnega izkoriščanja in vir fevdalne rente.

Monopolne težnje fevdalcev po presežkih podložnikove proizvodnje so vsekakor ožile možnosti kmečke trgovine. Toda kmet s spremembami na zemljiškem gospostvu v času krize ni bil, zlasti ne na Slovenskem, a niti na Hrvaškem, potisnjen iz blagovno-denarnih odnosov. Vanje je bil vključen že v toliki meri, da jih iz njih ni bilo več mogoče izločiti.

Vendar so bile v tem razvoju razlike med slovenskimi in hrvaškimi deželami. Na Slovenskem je bil kmet zaradi kmečke trgovine in domače obrti od začetka 15. stoletja v vedno večjem boju z mesti in meščani. S povečanim poseganjem kmetov in fevdalcev v trgovino v času krize zemljiškega gospostva in s poseganjem kmetov tudi v trgovino z blagom poklicne, meščanske trgovine so se še močnejše spremenila stara razmerja v družbeni delitvi dela in so se zaostрила nasprotja na relaciji mesto — vas. Mesta so hotela omejiti podeželsko, zlasti kmečko trgovino, jo trdneje določiti in predvsem omejiti na mestne trge. Fevdalci so ta boj občutili z dveh strani: prizadete so bile njihove neposredne koristi, prizadeti pa so bili tudi zato, ker so meščanske težnje, kadar so uspevale, občutili podložniki. (Zavedali so se tudi, da podložnik povečanih fevdalnih in državnih bremen ne bi zmogel samo iz dohodkov svojih kmetij.) Zato so v vsem obravnavanem obdobju v tem boju stali na strani podložnikov proti mestom in proti deželnemu knezu, ki je meščane podpiral. Pri tem so poudarjali, da se podložniki ne bi mogli preživeti na kmetijah, niti ne bi mogli od njih dobiti dajatev in izterjati davkov brez trgovanja. Od tod je v obravnavanem času zrasla dvojna vloga plemstva v odnosu do kmeta. Na eni strani je na zemljiškem gospostvu skušalo monopolizirati presežke kmetove proizvodnje — kar se mu je le deloma posrečilo — in je povečevalo fevdalno izkoriščanje in pritisk. Na drugi strani pa so fevdalci uspešno podpirali kmeta v boju za trgovino proti interesom mest in meščanstva. Saj je tudi kmečka trgovina postajala eden izmed virov fevdalne rente. Vsi poskusi mest in ukrepi deželnega kneza — a tudi fevdalna prisila — niso zavrli kmečke trgovine.²⁹ Ta je ob koncu obdobja oziroma od začetka 17. stoletja ne samo v praksi, marveč tudi pravno prebijala okvire mestnega gospodarstva in fevdalne družbene delitve dela.³⁰

²⁹ F. Gestrin, *Gospodarske osnove*, o. c., str. 36 sl.

³⁰ Prim. J. Zontar, *Nastanek*, o. c. V. Valenčič, *Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju*, Razprave 2, Ljubljana 1971, str. 102 sl.

V hrvatskih deželah v istem obdobju nasprotje med mestom in vasjo ni bilo tako izrazito. Mesta, morda z izjemo Zagreba, so tedaj doživljala hude čase in težke ovire v svojem razvoju.³¹ Zato pa so se toliko ostreje javljala nasprotja plemič—kmet. Ta so se na Hrvatskem pred uporom leta 1573 v takratni situaciji v veliki meri vezala na Vojno krajino. Hrvatsko plemstvo, ki je imelo v svojih rokah vedno več trgovine, tudi izvozne trgovine s kmetijskimi pridelki, je dobilo pomembno tržišče za prodajo teh pridelkov v vojski za obrambo proti Turkom oziroma v Vojni krajini. Ta trgovina je prinašala veliko dohodkov in fevdalci so z vsemi sredstvi prisile branili proti podložnikom svoj privilegirani položaj v tej trgovini. Odpor proti temu je naraščal tako pri kmetih kakor pri vojski in oskrbovalcih vojske z živežem. Ti so se že leta 1560 pritoževali, da so hrvatski velikaši monopolizirali presežke kmetovih pridelkov s prisilnim odkupom in nato z mnogo višjimi cenami oteževali oskrbo vojske z živili.³² V nastalem nasprotju, ki je bil v veliki meri povezan tudi s problemom kmečke trgovine, se je vladar v interesu Vojne krajine postavil v zaščito le-te in kmečke trgovine in zahteval svobodno prodajo kmečkih pridelkov na Hrvatskem. Plemstvo se je tej zahtevi uprlo in hrvatsko-slavonski sabor je celo ponovno potrdil fevdalno pravico do predkupa kmečkih pridelkov (1562).³³ Šele leta 1567 se je zadeva uredila s kompromisom in kmet v bližini Vojne krajine (kar pa je nedoločljivo) je v njej dobil pravico svobodne prodaje svojih pridelkov.³⁴ S tem so bile monopolne težnje hrvatskega plemstva glede kmečke trgovine prebite. Kmet je torej še vedno posegal v trgovino, tudi v trgovino na večje razdalje in verjetno celo v trgovino z blagom poklicne, meščanske trgovine. Zato je morda razumljivo, zakaj je uporni kmet leta 1573 postavljajl s kmečko trgovino povezane zahteve tako v ospredje, zakaj zahtevajo odprte ceste za trgovino proti morju (torej za trgovino na večje razdalje!) in svobodo trgovine. Morda se je tudi iz tega odnosa sil jasneje izoblikovala pri kmetu ideja o cesarskem namestništvu v Zagrebu.

Tudi zgoraj orisani proces komercializacije zemljiškega gospostva je na drugi strani sam po sebi potiskal kmeta v kupčevanje in drugo nekmetijsko dejavnost. Saj je bilo od prisilnega tovorjenja in kupčevanja za fevdalca do samostojnega nastopanja v trgovini samo en korak ali pa so kmetje obojne posle, za fevdalca in zase, združevali. Poleg tega je podložnik v vsem tem obdobju, tako pred pa tudi po uporih leta 1515 in 1573, ne glede na vse premike v obliki fevdalne rente še vedno velik del fevdalnih obveznosti, zlasti pa še obveznosti do države, odraščal v denarju. Če je hotel podložnik izpolniti svoje fevdalne in druge denarne obveznosti, ki so vsaj na Slovenskem celo naraščale, se je moral še naprej vključevati v trgovino in drugo nekmetijsko dejavnost.

Kmečka trgovina, ki je, kakor rečeno, nagrmdila okoli sebe vrsto nasprotij, ki je rušila do tedaj veljavno družbeno delitev dela, se je v

³¹ J. Adamček, *Seljačka buna o. c.*, str. 50.

³² Prav tam, str. 51.

³³ Prav tam. *Ilustrovan povijest Hrvata*, Zagreb 1971, str. 123.

³⁴ *Ilustrovan povijest*, o. c., str. 130.

obdobju velikih kmečkih uporov na Slovenskem in Hrvatskem javljala kot eden bistveno važnih vzrokov za kmečke upore. Če je bila namreč iz kakršnihkoli vzrokov prizadeta kmečka trgovina, se je podložnik znašel v poslabšanem položaju. Lahko bi celo rekli, ob primerih vse-slovenskega kmečkega upora leta 1515 in hrvatsko-slovenskega upora leta 1573, da so upori v obravnavanem obdobju izbruhnili vedno tedaj, ko so dohodki od trgovine in drugih nekmetijskih dejavnosti upadli in so podložniki zaradi tega težje prenašali fevdalna bremena in pritisk. Vsakokratne okoliščine, ki so privedle do tega, so bile seveda v vsakem primeru različne. Problem kmečke trgovine se je v uporih tega časa vedno znova pojavljal kot vzrok za kmečko nejevoljo in odpor. O tem dovolj zgovorno govore zahteve, dejanja in izjave upornih kmetov, ki so postajali sestavni del uporniškega programa. V uporu leta 1573, v katerem je program upornih kmetov dosegel kulminacijo idejne zrelosti, je bil poleg boja za osvoboditev izpod zemljiškega gospoda in poleg boja za posebno cesarsko namestništvo kot cilj upora postavljena tudi svoboda kmečkega trgovanja. Lahko torej trdimo, da je v skrajnih posledicah in v povezavi z drugimi vzroki tudi kmečka trgovina sprožala kmečke upore, in sicer tem bolj čim bolj gremo h koncu 16. stoletja.

Zusammenfassung

HANDEL UND BAUERNAUFSTÄNDE IN SLOWENIEN UND KROATIEN IM 16. JAHRHUNDERT

Die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Slowenien und Kroatien waren zur Zeit der Bauernaufstände sehr eng geknüpft, beide Länder waren anderseits aber auch in den Handelsaustausch und die frühkapitalistische Entwicklung eines weiteren Bereiches einbezogen. In diesem Zusammenhang festigten und vertieften sich die Ware-Geld-Beziehungen auch innerhalb der Grundherrschaft. Zugleich vertieften sich auch die Gegensätze zwischen Stadt und Land; der Bauerhandel wirkte sich zerstörerisch auf die damals herrschende Verhältnisse in der feudalen Arbeitsteilung aus, er vertiefte noch die Klassen-gegensätze innerhalb der Grundherrschaft und hat deren Höhenpunkt in dieser Zeit — die Bauernaufstände — entscheidend beeinflusst.

Der Bauerhandel griff in dieser Zeit auf alle slowenischen und kroatischen Länder über und wurde — wenn auch mit unterschiedlicher Intensität — das ganze Jahr hindurch praktiziert. Aus Daten ist ersichtlich, dass einzelne Bauern ganze Viehherden und von 500 bis 1000 Lasten verschiedener Waren verkauft haben. Ausser dem Verkauf ihrer selbsterzeugten Waren auf Märkten in Städten griffen die Leibeigenen auch in den Fernhandel ein, vor allem in den aufs Meer und zurück bis in die ungarischen und deutschösterreichischen Länder ausgerichteten. Besonders in Slowenien handelten die Bauern sogar mit Waren, die vorher dem Bürgerhandel vorbehalten gewesen waren. Diese Tätigkeit wurde den Bauern zum Teil auch durch die verhältnismässig geringe Grösse der Bauernhöfe aufgezwungen, in der Krisenzeit der Grundherrschaft in der behandelten Zeit aber auch durch den zunehmenden Druck der Feudalherren.

Nach einem Ausweg aus dieser Krise, zu der es in Slowenien übrigens früher kam als in Kroatien, suchend, konnten die Feudalherren die bereits geltenden Ware-Geld-Beziehungen nicht ausser acht lassen, ebensowenig wie den Bauerhandel. Ausser allen anderen Druckmitteln bedienten sie sich in dieser Zeit aller Druckmittel, die ihnen die erreichten Ware-Geld-Beziehungen innerhalb der Grundherrschaft boten. Sie machten ihr ausschliessliches Anrecht

auf alle Ueberschüsse der Produktion der Bauern geltend, sie bezogen den Leibeigenen in die Geschäfte der Herrschaft ein und luden ihm in diesem Zusammenhang neue Lasten und Pflichten auf. Zu eigenem Nutzen kehrten sie die Bedeutung der Verkehrs- und Handelsgebühren, die auch wegen der Geldpolitik des Landesfürsten erhöht wurden. Es war das Ziel aller dieser Bemühungen der Grundherren die Ueberschüsse der Produktion der Bauern unter Kontrolle zu bringen, damit auf dem Markt einzugreifen und auf diese Weise die Krise zu bewältigen. Der Bauernhandel sollte zur Quelle der Feudalrente werden.

Doch wurden die Bauern durch die Veränderungen in der Grundherrschaft nicht aus den herrschenden Geld-Waren-Beziehungen gedrängt, doch verlief diese Entwicklung in slowenischen und kroatischen Ländern verschieden. In ersteren ging der Bauernhandel auch rechtlich über den Rahmen der Stadtwirtschaft und der feudalen Arbeitsteilung hinaus. Einen grossen Teil ihrer Abgaben leisteten die Bauern immer noch in Geldform, Geld konnten sie sich jedoch nur dem Handel verschaffen.

Auf jeden Fall meint der Verfasser, dass der auf den Bauernhandel ausgeübte Druck mit ein wesentlicher Grund für das Aufkommen der Bauernaufstände gewesen ist. In den Aufständen dieser Zeit, vor allem in slowenisch-kroatischen im Jahre 1573, wurden als Gründe für die Empörung immer wieder auch die Probleme des Bauernhandels angegeben. Es steht fest, dass die Lage des Untertans sich immer dann verschlechtert hat, wenn aus irgendeinem Grund seine Handelstätigkeit beeinträchtigt wurde. Das war zweifellos in slowenischen Aund von 1515 und in slowenisch-kroatischen von 1573 der Fall. Die Ausserungen, Taten und Forderungen der aufständischen Bauern sind in dieser Hinsicht sehr aufschlussreich. Der Verfasser vertritt somit die Meinung, dass in den äussersten Konsequenzen und zusammen mit anderen Gründen auch der Bauernhandel die Bauernaufstände mit verursacht hat und das in um so grösserem Ausmass um so mehr das Jahrhundert zu Ende ging.